www.ijmer.in
INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH
ISSN:2277-7881; IMPACT FACTOR :6.514(2020); IC VALUE:5.16; ISI VALUE:2.286
Peer Reviewed and Refereed Journal: VOLUME:9, ISSUE:12(8), December:2020

MANIK BANDYOPADHYAY'S PADMA NADIR MAJHI' AND NABAKANTA BARUA'S 'KAPILIPARIA SADHU' AS RIVER BASED NOVEL: A COMPARATIVE STUDY

নদীকেন্দ্ৰিক উপন্যাস মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু' ঃ এক তুলনামুলক অধ্যয়ন

Dilip Kumar Deka
Assistant Professor, Department of Assamese Bhawanipur Anchalik College, Bhawanipur

Abstract :

Comparative literature has gained a distinct place as a special genre of literary criticism. Comparison is a distinctive intellectual process in which the similarities and differences between two or more objects are judged. Comparisons are seen in every aspect of human life. Since literature is an integral part of human life; therefore, comparisons are also used in literature. Comparative literature gained momentum in India from the early twentieth century, especially with the establishment of the Department of Modern Indian Languages at the University of Calcutta.

Manik Bandyopadhyay is one of the greatest novelists of Bengali As well as Indian literature. One of his best novels is Padma Nadir Majhi (1936). The novel is based on the Padma River and has occupied a special place in Bengali

and Indian literature as well as world literature. Nabakanta Barua's has occupied the same place as Manik Bandyopadhyay in Assamese literature. Nabakanta Barua's 'Kapiliparia Sadhu' (1953) is a timeless novel occupying a prominent place in Assamese literature. The river-centered novel has received special recognition in the literary world.

This Research paper is a comparative study of Manik Bandyopadhyay's 'Padma Nadir Majhi' and Nabakanta Barua's 'Kapiliparia Sadhu'. In addition, a brief introduction to the two novelists is given.

Keywords : Genre, Novelist, Literature, Prominent.

আৰম্ভণি ঃ

'তুলনা' হৈ ছে সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্যৰ পৰীক্ষা কাৰ্য। প্ৰাগৈতিহাসিক কালৰে পৰা কোনো বিষয় জানিবলৈ বা উদঘাটন কৰিবলৈ তুলনাৰ সহায় লোৱা দেখা যায়। সময়ৰ ক্ৰমবিকাশৰ লগে লগে এই তুলনাৰ প্ৰক্ৰিয়া আধুনিক সময়তো অভিনৱ ৰূপত প্ৰয়োগ হৈছে। বৰ্তমান সময়ত ভাষা, সাহিত্য, সংস্কৃতি, বিজ্ঞান, বাণিজ্য আদি সকলো ক্ষেত্ৰতে তুলনাৰ সহায় লোৱা দেখা যায়। ইয়াৰ দ্বাৰা দুই বা ততোধিক বিষয়ৰ উপাদানসমূহৰ সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য বিচাৰ কৰা হয়। "তুলনাত্মক সাহিত্য নামেৰে কোনো বিশেষ সাহিত্যক বুজোৱা নহয়। ই হ'ল সাহিত্য অধ্যয়নক এটি বিশেষ পদ্ধতি মাথোন"। (কৰবী ডেকা হাজাৰিকা, তুলনাত্মক সাহিত্য আৰু অনুবাদ কলা,পৃ-৩)।

বিংশ শতিকাৰ বঙ্গীয় তথা ভাৰতীয় সাহিত্যৰ প্ৰসিদ্ধ ঔপন্যাসিক মানিকচন্দ্ৰ বন্দ্যোপাধ্যায়। ভাৰতীয় সমাজ জীৱন আৰু দৰ্শনে বন্দ্যোপাধ্যায়ক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে আৰু ইয়াৰ বহিঃপ্ৰকাশ ঘটে তেওঁৰ ৰচনাৰাজিৰ মাজেৰে। তদ্ৰূপ অসমীয়া সমাজ জীৱনৰ বাস্তৱ চিত্ৰ অংকিত হৈছে নৱকান্ত বৰুৱাৰ ৰচনাত। দুয়োগৰাকী ঔপন্যাসিকে উপন্যাস ৰচনা কৰি সাহিত্যৰ ভঁৰাল টনকিয়াল কৰিতোলাৰ লগতে উপন্যাস সাহিত্যক এক অভিনৱ মাত্ৰা প্ৰদান কৰে।

প্ৰকৃতিৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ নদী। "মানুহৰ ওচৰত নদী কেৱল প্ৰকৃতিৰ অঙ্গই নহয় - জীৱনৰ লগত, সমাজৰ লগত নিবিড়ভাৱে জড়িত। নদীৰ পাৰত বসবাস কৰা মানুহৰ লগত নদীৰ সম্পৰ্ক আৰু অধিক গভীৰ (বিমল মজুমদাৰ, অসমীয়া সাহিত্যত নদী, পৃ-১)। যিহেতু সাহিত্য মানব সমাজৰ সৃষ্টি; সেয়ে মানৱ জীৱন তথা সমাজত নদীৰ ভূমিকা সাহিত্যৰ মাজেদি প্ৰকাশিত হৈছে। প্ৰাচীন কালৰে পৰা নদীক কেন্দ্ৰ কৰি সাহিত্য ৰচনাৰ পৰম্পৰা চলি আহিছে। সাহিত্যৰ বিভিন্ন শাখাত বিভিন্ন নদীক কেন্দ্ৰ কৰি সাহিত্য কৰ্ম সৃষ্টি হৈছে। এইক্ষেত্ৰত উপন্যাসো ব্যতিক্ৰম নহয়। ঔপন্যাসিক সকলে নদীক কেন্দ্ৰ কৰি ৰচনা কৰা উপন্যাসৰ মাজেৰে নদীৰ লগত মানৱ জীৱনৰ সম্পৰ্ক, নদীৰ সৰলতা, নিষ্ঠুৰতা, নদীৰ সৌন্দৰ্য আদি বিভিন্ন চিত্ৰ অংকিত হৈছে। তেনে দুখন সাৰ্থক

উপন্যাস হ'ল মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু'। দুয়োখন উপন্যাসৰ পটভূমি ভিন্ন যদিও নদীৰ পাৰৰ জনজীৱনৰ সুখ-দুখৰ জীৱন চিত্ৰ প্ৰতিফলিত হৈছে।

অধ্যয়নৰ উদ্দেশ্য ঃ

কোনো এটা বিষয় অনুসন্ধান কৰাৰ ঘাই উদ্দেশ্য হ'ল বিষয়টো সম্পৰ্কে সত্য অন্বেষণ কৰা আৰু তাৰ দ্বাৰা বিষয়টো সম্পৰ্কে নতুন তথ্য, নতুন জ্ঞান আৰু নতুন সিদ্ধান্ত আগবঢ়োৱা। আমাৰো উদ্দেশ্য সেয়াই। মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ৰ তুলনাত্মক অধ্যয়ন আমাৰ দৃষ্টিগোচৰ হোৱা নাই। সেয়ে দুয়োখন উপন্যাসৰ তুলনাত্মক অধ্যয়ৰ দ্বাৰা কিছু পৰিমাণে হলেও নতুন তথ্য পোহৰলৈ অনাৰ উদ্দেশ্য আগত ৰাখি গৱেষণা পত্ৰখন আগবঢ়োৱা হৈছে।

অধ্যয়নৰ পৰিসৰ ঃ

আমাৰ গৱেষণা কৰ্মৰ পৰিসৰ সীমিত। মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ত থকা নদীকেন্দ্ৰিক উপদানেই গৱেষণাৰ পৰিসৰ।

অধ্যয়নৰ পদ্ধতি ঃ

এই গৱেষণা পত্ৰখন প্ৰস্তুত কৰতে তুলনাত্মক আৰু বৰ্ণনাত্মক দুয়টো পদ্ধতি অৱলম্বন কৰা হৈছে।

ঔপন্যাসিকৰ পৰিচয় ঃ

মানিক বন্দ্যোপাধ্যায় ঃ

বিংশ শতিকাৰ প্ৰথম শাৰীৰ ঔপন্যাসিক সকলৰ ভিতৰত অন্যতম শ্ৰেষ্ঠ মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়। ১৯০৮ চনৰ ১৯ মে' তাৰিখে বিহাৰৰ চাওতাল পৰগণাৰ অন্তৰ্গত দুমকা চহৰত তেওঁৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁৰ পিতৃদত্ত নাম আছিল প্ৰবোধ কুমাৰ বন্দ্যোপাধ্যায়। তেওঁ ১৯৫৬ চনৰ ৩ ডিচেম্বৰত কলিকতাৰ নীলৰতন চৰকাৰী হস্পিতালত মৃত্যু বৰণ কৰে।

সাহিত্যৰ জগতত বিশেষকৈ উপন্যাস আৰু গল্প ৰচনাত মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ে অসাধাৰণ প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দিবলৈ সক্ষম হৈছে। তেখেতে ৰচনা কৰা উপন্যাস সমূহক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। প্ৰথম ভাগত 'পুতুল নাচেৰ ইতিকথা', 'পদ্মা নদীৰ মাঝি', দ্বিতীয় ভাগত 'চতুষ্কোণ', 'সৰীসৃপ', 'অহিংসা' আৰু তৃতীয় ভাগত 'চহৰতলী', 'প্ৰতিবিম্ব' পৰে। যদিও এই তিনিটা ভাগতে ঔপন্যাসিকে তিনিটা ভিন্ন দৃষ্টিকোণ প্ৰয়োগ কৰিছে, কিন্তু তেওঁৰ মনভঙ্গী অপৰিৱৰ্তিত (বিনীতা বৰা দেৱচৌধুৰী, ভাৰতীয় সাহিত্য সংকলন, পৃ- ১১-১২)। গল্প সাহিত্যলৈও মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ে বিশেষ অৱদান আগবঢ়াইছে। তেওঁ ছাত্ৰাৱস্থাতে 'বিচিত্ৰা' পত্ৰিকাত 'অতসী মামী' (১৯২৮) গল্পৰ মাজেৰে আত্মপ্ৰকাশ কৰে। তেওঁৰ উল্লেখযোগ্য গল্প সংকলন হ'ল - 'অতসী মামী', 'প্ৰাগৈতিহাসিক', 'সৰীসৃপ', 'ভেজাল', 'ছটোবকুল পুৰেৰ যাত্ৰী', 'ফেৰীওয়ালা' আদি। তেওঁৰ একমাত্ৰ নাটক 'ভিটেমাটি' (১৯৪৬) আৰু প্ৰবন্ধ সংকলন 'লেখকেৰ কথা' (১৯৫৭)"।

নৱকান্ত বৰুৱা

অসমীয়া সাহিত্যৰ এক উজ্বল নক্ষত্র নৱকান্ত বৰুৱা। ১৯২৬ চনৰ ২৯ ডিচেম্বৰ তাৰিখে নৱকান্ত বৰুৱাৰ জন্ম হয়। তেওঁৰ পিতৃৰ নাম নীলকান্ত বৰুৱা আৰু মাতৃ স্বৰ্ণলতা বৰুৱা। তেখেতে অসমীয়া কবিতা, উপন্যাস, শিশু সাহিত্য, অনুবাদ সাহিত্যকে ধৰি অন্যান্য শ্ৰেণীৰ সাহিত্যিলৈ বিশেষ অৱদান আগবঢ়াই ২০০২ চনৰ ১৪ জুলাই তাৰিখে মৃত্যু বৰণ কৰে।

নৱকান্ত বৰুৱাৰ প্ৰথম উপন্যাস 'কপিলীপৰীয়া সাধু' (১৯৫৩)। ইয়াৰ পিছত 'ককাদেউতাৰ হাড়, গৰমা কুঁৱৰী, মানুহ আটাইবোৰ দ্বীপ, অপদাৰ্থ, এহি ভিক্ষুনী, পাটচাৰা আদি উপন্যাস ৰচনা কৰে। তেখেতে ককাদেউতাৰ হাড় উপন্যাসৰ বাবে ১৯৭৫ চনত সাহিত্য একাডেমী বঁটা লাভ কৰে। উপন্যাসৰ উপৰি আধুনিক অসমীয়া কবিতা, শিশু সাহিত্য, অনুবাদ সাহিত্য, নাটক, গীত আদিৰে অসমীয়া সাহিত্যৰ ভঁৰাল চহকী কৰিছে। তেখেতে ১৯৯০ চনত অসম সাহিত্য সভাৰ সভাপতিৰ পদ অলংকৃত কৰিছিল।

'পদ্মা নদীৰ মাঝি'ৰ বিষয়বস্তু ঃ

১৯৩৬ চনত প্ৰকাশ পোৱা 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' পদ্মা নদীক কেন্দ্ৰ কৰি ৰচিত এখন অনুপম উপন্যাস। পুৰ্ববংগৰ বিখ্যাত পদ্মা নদীৰ পাৰত বাসকৰা মাছমৰীয়া সকলৰ জীৱন সংগ্ৰামক কেন্দ্ৰ কৰি 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ আৱৰ্ত্তিত হৈছে। উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ সাতটা অধ্যায়ত বিভক্ত কৰা হৈছে।

পদ্মা নদীৰ পাৰত বাসকৰা মাছমৰীয়াসকলৰ জীৱনৰ সাধাৰণ কাহিনী এটা লৈ ঔপন্যাসিকে এক অসাধাৰণ প্লট ৰচনা কৰিছে। পদ্মা নদীৰ পাৰত বসবাস কৰা মাছমৰীয়াসকলৰ কঠোৰ জীৱন সংগ্ৰাম উপন্যাসখনৰ মূল উপজীব্য আৰু মাছমৰীয়াসকলৰ ধাৰক হৈছে চিৰপ্ৰবাহমান পদ্মা। পৰিবেশ, পটভূমি ৰচনাৰ দক্ষতাই উপন্যাসখনক অসাধাৰণ উপন্যাসত পৰিণত কৰিছে। পদ্মাৰ প্ৰৱাহমান পৰিৱৰ্তনশীলতাৰ ৰূপ, মাছমৰীয়া বস্তিৰ মানুহৰ প্ৰকৃতি, জীৱন আৰু জীৱিকা, প্ৰেম-হিংসা-মমতা, প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ- আদিৰ উপস্থাপনৰ দ্বাৰা উপন্যাসখনৰ বিষয়বস্তু পূৰ্ণ হৈছে।

দাঁতিকাষৰীয়া কেতুপুৰ গাঁৱ অতি নিঃকিন দৰিদ্ৰ মাছমৰীয়া সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলে বাস কৰে। পদ্মা নদীয়েই নৈপৰীয়া লোকসকলৰ প্ৰধান ভাগ্য নিয়ন্তা। পদ্মাৰ বুকুত কঠোৰ সংগ্ৰাম কৰিয়েই তেওঁলোকে জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। পদ্মাৰ বুকুত নাও চলায়। অথবা মাছ মাৰি জীৱিকাৰ সন্ধান কৰা এইসকল লোকৰ বাবে বাৰিষাত নাৱেই একমাত্ৰ যোগাযোগৰ মাধ্যম। কিয়নো বাৰিষাত পদ্মা নদীৰ বানে বাট-পথ সকলোবুৰাই পেলৱোৰ উপৰি ঘৰ-দুৱাৰ ভাঙি মানুহৰ আলৈ আথানি কৰে। তেনে পৰিস্থিতিত দৰিদ্ৰ জনসাধাৰণৰ বিলাই-বিপত্তিৰ সীমা নহোৱা হয়। অথচ পদ্মাৰ বুকুত ইলিচ মাছৰ উজান উঠাৰ সময়ত মাছমৰীয়াসকলে সৰহকৈ মাছ যোগান ধৰি দুপইচা অৰ্জন কৰিব পাৰে। এইদৰেই পদ্মাই মাছমৰীয়াসকলৰ জীৱনৰ ওপৰত গভীৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে আৰু সেইবাবে তেওঁলোকে পদ্মাৰ লগত মিতিৰালি কৰে, পদ্মাক সন্তুষ্ট কৰি ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰে।

এনেদৰেই পদ্মাৰ দয়াৰ ওপৰত নির্ভৰশীল কেতুপুৰ গাঁৱত দৈবক্রমে হোসেন মিঞা নামৰ এক বিশেষ চৰিত্রৰ আবির্ভাৱ হয় আৰু তেওঁ ইয়াৰ অধিবাসীসকলক পদ্মাৰ প্রতিকূলতাক নেওচি এক নতুন জীৱনৰ সন্ধান দিয়ে। তেওঁ ময়নাদ্বীপত নতুন উপনিবেশ স্থাপনৰ সপোন দেখে আৰু কেতুপুৰৰ দুর্দশাগ্রস্ত দুই-এটি পৰিয়ালক তালৈ নি সংস্থাপিত কৰে। কুবেৰ আৰু কপিলাও নতুন জীৱনৰ সন্ধানত মলাদ্বীপলৈ যাত্রা কৰে। হোসেন মিঞাৰ সহযোগত উভয়ৰে ময়নাদ্বীপ যাত্রাতে উপন্যাসখনৰ পৰিসমাপ্তি ঘটিছে।

কপিলীপৰীয়া সাধু'ৰ বিষয়বস্তু ঃ

কপিলীপাৰৰ জীৱন-যাত্রাক কেন্দ্র কৰি ৰচনা কৰা হৈছে প্রথম উপন্যাস 'কপিলীপৰীয়া সাধু'। মানৱীয় প্রেম, সংগ্রাম আৰু সংঘাত, ভাগ্য আৰু বাস্তৱতাই জীৱনলৈ নমাই অনা পৰিণতি বর্ণিত হৈছে এই উপন্যাসত। উপন্যাসখনত কপিলী পাৰৰ ডেকা ৰূপাই আৰু সোণপাহীৰ প্রেমৰ কাহিনীৰ মাজেৰে কপিলীপাৰৰ জীৱন যাত্ৰাৰ ছবি ফুটি উঠিছে। উপন্যাসখনত কপিলী নদীয়ে সৃষ্টিকৰা বানপানী, বানবিধ্বস্ত নৈ পৰিয়ালৰ দুর্যোগ, সুবিধাবাদীসকলৰ ভ্রষ্টাচাৰ আদিকে ধৰি বানৰ লগত জড়িত কিছুমান আনুষংগিক বিষয়ক সামৰি লৈছে। কপিলী নদী গ্রন্থখনৰ অন্যতম বিষয়বস্তু বুলি ক'ব পাৰি।

গঠনৰ দিশৰ পৰা মন কৰিলে 'কপিলীপৰীয়া সাধু' উপন্যাসখনত কেন্দ্রীয় চৰিত্র ৰূপাইৰ জৰিয়তে দুটা মূল ঘটনাৰ সূত্র বান্ধি ৰখা যেন লাগে। সেয়া হ'ল ১৯৪২ চনৰ স্বৰাজ আন্দোলন আৰু ৰূপাই সোণপাহীৰ প্রেমৰ কাহিনী। আপাত দৃষ্টিত এই দুয়োটা ঘটনাৰ কোনো সম্পর্ক নাই। কিন্তু নায়ক ৰূপাইৰ চৰিত্র আৰু ব্যক্তিত্ব এই দুয়োটা ঘটনাৰ সমাহাৰত যেন অধিক স্পষ্ট হৈ পৰিছে। উপন্যাসখনত নায়ক ৰূপাইৰ হতাশা, দ্বিধা, হাহাকাৰ আৰু বিষাদেৰে আৱৰা এক ৰহস্যময় মানসিকতাৰ যুৱক হিচাপে অংকন কৰিছে। ঔপন্যাসিক গৰাকীৰ কাব্যিক প্রকাশভংগী এই উপন্যাসখনত প্রতিভাত হৈছে। উপন্যাসখনৰ আৰম্ভণিৰ পৰা সামৰণিলৈকে কপিলী নদীৰ ৰূপ, পাৰৰ জনজীৱনৰ লগত সম্পর্ক, কপিলীক লৈ ৰূপাইৰ অনুভৱ আদিৰ বিষয়ে দিয়া বর্ণনা বিলাক কাব্যিকতাৰে সুষম। এই কাব্যিক তথা ইংগিতময়ী ভাষাই ৰূপাইৰ বিচিত্র মনোজগতখন তুলি ধৰাত সহায় কৰিছে। (অমল চন্দ্র দাস, অসমীয়া উপন্যাস পৰিক্রমা, পৃ- ৯৭)

'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু 'কপিলীপৰীয়া সাধু' ঃ এক তুলনামুলক অধ্যয়ন ঃ

মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপি লীপৰীয়া সাধু' দুয়োখনেই কালজয়ী উপন্যাস। উপন্যাস দুখনৰ বিষয়বস্তুৰ পৰা স্পষ্ট যে, দুয়োখন উপন্যাসৰ মাজত যথেষ্ট মিল আছে। অৱশ্যে কেতবোৰ সৰু-সুৰা পার্থক্যও নথকা নহয়। তলত উপন্যাস দুখনৰ তুলনামুলক আলচেনা দাঙি ধৰা হ'ল —

'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু 'কপিলীপৰীয়া সাধু' দুয়োখনেই নদীকেন্দ্রিক উপন্যাস। পদ্মা নদীক কেন্দ্রকৰি ৰচিত 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' উপন্যাসত পদ্মাৰ পাৰত বসবাস কৰা মাছমৰীয়াসকলৰ জীৱন সংগ্রামৰ জীৱন্ত চিত্র অংকণ কৰিছে। সেইদৰে কপিলী নদীক কেন্দ্র কৰি ৰচিত 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ত নৈপৰীয়া জীৱন আৰু কপিলী নৈৰ সৈতে জনজীৱনৰ আন্তৰিক

সম্পৰ্কৰ ছবি ফুটি উঠিছে।

দুয়োখন উপন্যাসেই আঞ্চলিক উপন্যাস। আঞ্চলিক উপন্যাস বুলিলে সাধাৰণতে কোনো এটা বিশেষ অঞ্চলক কেন্দ্ৰ কৰি ৰচনা কৰ উপন্যাসকে বুজায়। আঞ্চলিক উপন্যাসে কোনো নিৰ্দিষ্ট ভূখণ্ডত বসবাস কৰা জনগণৰ আশা-আকাংক্ষা, কামনা-বাসনা, ৰীতি-নীতি, লোক-বিশ্বাস, লোক-উৎসৱ, লোককথা,
গীত-মাত, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, ধৰ্মীয় দিশ- সমূহৰ লগে লগে তেওলোকৰ ভাষা, জীবন ধাৰণ পদ্ধতি আদি সকলো দিশ সামৰি লয়। 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ত ইয়াৰ প্ৰায় আটাইবোৰ দিশ প্ৰতিফলিত হৈছে। পূৰ্ববঙ্গৰ পদ্মা নদীৰ দাঁতিত অৱস্থিত একেবাৰে পিছপৰা কেতপুৰ গাঁৱক পটভূমি হিচাপে লৈ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' উপন্যাস ৰচিত হোৱাৰ দৰে 'কপিলীপৰীয়া সাধু উপন্যাসখনত নগাঁৱৰ নেলী, গোভা, খলা, ডিমৰুৱা, বাৰপূজীয়া আদি কপিলীপৰীয়া অঞ্চলৰ জনজীৱনৰ পটভূমিত ৰচিত হৈছে। তদুপৰি দুয়োখন উপন্যাসত জনসাধাৰণৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক দিশৰ লগতে সুখ-দুখ, গীত-মাত, উৎসৱ-পাৰ্বন আদিৰ বাস্তৱ ছবি ফুটি উঠিছে।

উপন্যাসৰ এক প্ৰধান উপাদান হৈছে চৰিত্ৰ। চৰিত্ৰই কাহিনী বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কিন্তু আলোচ্য দুয়োখন উপন্যাসতে কোনো ব্যক্তি বিশেষক নায়ক বা মুখ্য চৰিত্ৰ হিচাপে অংকন কৰা নাই। 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ৰ বিষয়বস্তু হৈছে কপিলী নৈৰ পাৰৰ জনজীৱন। সেয়ে ৰূপাই, সোণপাহী,
বেথাৰাম পণ্ডিত আদি চৰিত্ৰ থাকিলেও কপিলী নদীকে কেন্দ্ৰীয় চৰিত্ৰ হিচাপে অংকন কৰিছে। সেইদৰে 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' উপন্যাসতো পদ্মাই কেন্দ্ৰীয় চৰিত্ৰ বা নায়ক হিচাপে চিত্ৰিত হৈছে।

নদীকেন্দ্ৰিক উপন্যাস দুখনৰ ভাষাৰ সাদৃশ্যও মন কৰিবলগীয়া। দুয়োখন উপন্যাসৰ ভাষা সহজ-সৰল। 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ত নৱকান্ত বৰুৱাই নগাঁও অঞ্চলৰ বিশেষকৈ কপিলী নৈৰ পাৰৰ জনজীৱনৰ কথিত ভাষাক হুবহুৰূপে তুলি ধৰিছে। সেইদৰে মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ে 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' উপন্যাসত পূৰ্ববঙ্গৰ কৃত্ৰিমতা বৰ্জিত কথ্যভাষাৰ সাৰ্থক প্ৰয়োগ ঘটাইছে। যেনে - "নিজেৰ জ্যাঠা বইলাই পিৰীত য্যান বেশি কুবেৰ। খালি নিবাৰ পাৰে, দিবাৰ পাৰে না"। (মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়, পদ্মা নদীৰ মাঝি, পৃ- ১৭)

দুয়োখন উপন্যাসত নৈৰ পাৰৰ জনজীৱনৰ মাজত প্ৰচলিত উৎসৱ-পাৰ্বনৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। 'পদ্মা নদীৰ মাঝি'ত দুৰ্গা পূজাত ঢাক-ঢোল বজাই আনন্দ কৰা, মদ-তাড়ি খাই মাতলামি কৰাৰ ছবি ফুটি উঠিছে। তদুপৰি ফাগুন মাহৰ দৌল উৎসৱৰ বৰ্ণনাও পোৱা যায়। আনহাতে 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ৰ উৎসৱ- পাৰ্বন সম্পূৰ্ণৰূপে কপিলী নৈৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। ব'হাগৰ বিহুত কপিলী নৈত গৰুক গা ধুৱায়, মাঘ বিহুৰ উৰুকাত নৈৰ পাৰত হাৰলি ঘৰত ভোজ খায়। ব'হাগৰ প্ৰথম দিনা কপিলীপাৰৰ লালুং মানুহবোৰ বিহু উদযাপন কৰে আৰু গাভৰুহঁতে নাচে।

দুয়োখন উপন্যাসৰ কাহিনী বাস্তৱ জীৱনৰ লগত সম্পৰ্কিত। দুয়োখন উপন্যাসতে নৈৰ পাৰৰ জনজীৱনৰ সংগ্ৰামৰ ছবি ফুটি উঠিছে। পদ্মা নদীৰ মাঝি'ত পদ্মা নদীৰ পাৰৰ

কেতপুৰৰ মাছমৰীয়া সকলৰ জীৱন সংগ্ৰামৰ ছবি ফুটি উঠিছে। আনহাতে নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ত নৈৰ পাৰৰ জনজীৱনৰ জীৱন সংগ্ৰামৰ লগতে ১৯৪২ চনৰ স্বৰাজ আন্দলেনৰ সংগ্ৰামৰ ছবি ফুটি উঠিছে।

লোক-সংগীত গ্ৰাম্য জীৱনৰ আপুৰুগীয়া সম্পদ। মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি'ত লোক-সংগীতৰ সাৰ্থক প্ৰয়োগ হৈছে। মাছমৰীয়া সকলে আনন্দ অথবা বিষাদ উভয় ক্ষেত্ৰতে নাও বাওঁতে গীত গায়। উপন্যাসখনত হোসেন মিঞাই সুৰ ধৰি গীত গাইছে এইদৰে-

"আধার রাইতে আশমান জমিন ফারাক কইরা থোও
বন্ধ, কত ঘুমাইবা।
বাঁয়ে বিবি ডাইনে পোলা অকাল ফসল রোও
মিয়া কত ঘুমাইবা।
মানের পাতে রাইতের পানি হইল রূপার কুপি,
উঠ্যা দেখবা না। (মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়, পদ্মা নদীৰ মাঝি, পৃ-৩৩)

সেইদৰে নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ত তিলক গোসাঁইয়ে নাম গাইছে এইদৰে-
গোবিন্দ ৰাম মুৰাৰী মুকুন্দ ৰাম মুৰাৰী
অনন্ত কোটি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ হৰি অধিকাৰী। (নৱকান্ত বৰুৱা, কপিলীপৰীয়া সাধু, পৃ- ৩৫)

নদীকেন্দ্ৰিক দুয়োখন উপন্যাসৰ জনজীৱনৰ মাজত লোকবিশ্বাস, অন্ধবিশ্বাস, কু-সংস্কাৰৰ প্ৰচলন দেখা যায়। 'পদ্মা নদীৰ মাঝি'ত ভুত- প্ৰেত সম্পৰ্কীয় বিশ্বাস দেখা যায়। যেনে- উপন্যাসৰ অন্তিম নিশাত নদীৰ ঘাটত অকলশৰীয়া কপিলাক দূৰৈৰ পৰা থিয় হৈ থকা দেখি কুবেৰ অত্যন্ত ভয় খাইছিল, কোনো অশৰীৰি জীৱ বুলি। তদুপৰি আহিনৰ ধুমুহা আৰম্ভ হলে ছোৱালীবোৰে চোতালত পীৰা পাৰি দিয়ে ধুমুহা দেৱতাক বহিবলৈ। আনহাতে নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু' উপন্যাসখনত ঠায়ে ঠায়ে 'ভুত', 'যখিনী', 'মাদলী', 'বাবা' আদি শব্দৰ উল্লেখে সমাজত বৰ্তি থকা অন্ধবিশ্বাসৰ প্ৰভাৱৰ কথাকেই সূচায়।

দুয়োখন উপন্যাসেই বৰ্ণনামূলক উপন্যাস। উপন্যাস দুখনৰ চৰিত্ৰসমূহৰ কাৰ্যকলাপ নিখুঁতভাৱে ফুটাই তুলিছে বৰ্ণনাৰ দক্ষতাৰে। চৰিত্ৰৰ ব্যক্তি বৈশিষ্ট্য, চৰিত্ৰৰ অবয়ৱ লক্ষণ, বিশেষ বিশেষ মুহূৰ্তত চৰিত্ৰৰ আচৰণ আৰু অভিব্যক্ত এনে ভাবে বৰ্ণনা কৰিছে যে এইবোৰে পাঠক-চিত্তত ছাপ বহুৱাবলৈ সক্ষম হৈছে। নৱকান্ত বৰুৱা আৰু মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ে চৰিত্ৰৰ বৰ্ণনা আৰু মূল্যায়নত বিশ্লেষণাত্মক পদ্ধতি অৱলম্বন কৰি সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিছে। উপন্যাস দুখনত বিশ্লেষণাত্মক পদ্ধতিৰ আধিপত্য থাকিলেও চৰিত্ৰৰ স্বাভাবিক বিকাশ আৰু স্বাতন্ত্ৰ্য বিঘ্নিত হোৱা নাই।

উপসংহাৰ ঃ

মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি'ত পদ্মা নদীৰ পাৰৰ মাছমৰীয়া সকলৰ জীৱন সংগ্ৰামৰ চিত্ৰ অংকিত হৈছে। দৰিদ্ৰতাই যে জীৱন কিমান ভয়াবহ কৰিব পাৰে, তাৰ সাৰ্থক চিত্ৰ

উপন্যাসখনত দাঙি ধৰিছে। সেইদৰে নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ত কপিলী নৈৰ পাৰৰ সমাজ জীৱনৰ বাস্তৱ চিত্ৰৰ লগতে ১৯৪২ চনৰ স্বৰাজ আন্দোলনৰ ছবি তুলি ধৰিছে।

মানিক বন্দ্যোপোধ্যায়ে 'পদ্মা নদীৰ মাঝি'ত কেইবাটাও চৰিত্ৰ জীৱন্ত ৰূপত উপস্থাপন কৰিছে। তাৰ ভিতৰত কুবেৰ, কপিলী, মালা আৰু হোসেন মিঞাৰ চৰিত্ৰ উল্লেখনীয়। কিন্তু সকলোবোৰ চৰিত্ৰৰ জীৱন আৰু জীৱিকা পদ্মা নদীক কেন্দ্ৰ কৰি অংকন কৰি ঔপন্যাসিকে পদ্মা নদীকে কেন্দ্ৰীয় চৰিত্ৰ হিচাপে তুলি ধৰিছে, সেয়া সচাঁকৈয়ে প্ৰশংসনীয়। 'পদ্মা নদীৰ মাঝি'ৰ দৰেই নৱকান্ত বৰুৱাই ৰূপাই আৰু সোণপাহী চৰিত্ৰ আকৰ্ষণীয় ৰূপত উপস্থাপন কৰিছে। কপিলী নদীক কেন্দ্ৰ কৰি ৰচিত উপন্যাসখনত নৱকান্ত বৰুৱাই ৰূপাই চৰিত্ৰৰ মাজেৰে অসমীয়া ডেকাৰ আদৰ্শ আকৰ্ষণীয়ভাৱে তুলি ধৰিছে।

দুয়োখন উপন্যাসতে ঔপন্যাসিক দুগৰাকীয়ে নদীক কেন্দ্ৰ কৰি উপন্যাসৰ পটভূমি নিৰ্মাণ, কাহিনী বিকাশ আৰু চৰিত্ৰ অংকন কৰিছে। পদ্মা নদীৰ ওপৰতে কেতপুৰৰ মাছমৰীয়া সকলৰ জীৱন তথা জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰিছে। সেইদৰে কপিলী নৈৰ সৈতে জনজীৱনৰ আন্তৰিক সম্পৰ্ক ফুটি উঠিছে। গতিকে উপন্যাসৰ পটভূমি নিৰ্মাণ, কাহিনী বিকাশ আৰু চৰিত্ৰ অংকন আদি সকলোদিশৰ পৰা মানিক বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ 'পদ্মা নদীৰ মাঝি' আৰু নৱকান্ত বৰুৱাৰ 'কপিলীপৰীয়া সাধু'ক সাৰ্থক নদীকেন্দ্ৰিক উপন্যাস বুলি ক'ব পাৰি। তদুপৰি উপন্যাসৰ পটভূমি, কাহিনী বিকাশ, চৰিত্ৰ অংকন, সমাজ জীৱন, ভাষা, লোক-সংগীত, লোক-বিশ্বাস, উপস্থাপন পদ্ধতি আদি সকলোদিশতে দুয়োখন উপন্যাসৰ মাজত যথেষ্ট মিল তথা সাদৃশ্য পৰি লক্ষিত হয়।

গ্ৰন্থপঞ্জী ঃ

আধাৰ গ্ৰন্থ ঃ

১। বন্দ্যোপাধ্যায়, মানিক ঃ পদ্মা নদীৰ মাঝি, বেঙ্গল পাবলিশাৰ্স প্ৰাঃলিঃ, কলিকতা, ত্ৰয়োত্ৰিংশ মুদ্ৰণ, ১৪০৯

২। বৰুৱা, নৱকান্ত ঃ কপিলীপৰীয়া সাধু, লয়াৰ্ছ বুক ষ্টল, গুৱাহাটী, ষষ্ঠ (লয়াৰ্ছ) সংস্কৰণ, ২০০৬

প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ ঃ

৩। চৌধুৰী, ৰীণা ঃ সাহিত্যত ব্ৰহ্মপুত্ৰ, অসম প্ৰকাশন পৰিষদ, গুৱাহাটী, প্ৰথম সংস্কৰণ, ২০০৭

৩। ঠাকুৰ, নগেন (সম্পা.) ঃ এশ বছৰৰ অসমীয়া উপন্যাস, জ্যোতি প্ৰকাশন, গুৱাহাটী, প্ৰথম প্ৰকাশ, ২০০০

৪। দেৱচৌধুৰী, বিনীতা বৰা ঃ ভাৰতীয় সাহিত্য সংকলন, অ'লি পুথিঘৰ, নলবাৰী, প্ৰথম প্ৰকাশ, ২০০৫

৫। দাস, অমলচন্দ্ৰ (সম্পা.) ঃ অসমীয়া উপন্যাস পৰিক্ৰমা, বনলতা, গুৱাহাটী, প্ৰথম বনলতা সংস্কৰণ, ২০১৫

৬। নাথ, প্ৰফুল্ল কুমাৰ ঃ তুলনামুলক ভাৰতীয় সাহিত্য, বনলতা, গুৱাহাটী, দ্বিতীয় সংস্কৰণ, ২০১১

৭। মজুমদাৰ, বিমল ঃ অসমীয়া সাহিত্যত নদী, অসম প্ৰকাশন পৰিষদ, প্ৰথম প্ৰকাশ, ২০১৬